

PIOTR P. CHRUSZCZEWSKI

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Filologiczny, Instytut Filologii Angielskiej

Kolegium Międzydziedzinowych Studiów Indywidualnych, Uniwersytet Wrocławski

ORCID: 0000-0002-3915-650X

Językoznawstwo antropologiczne we współcześnie prowadzonych badaniach nad językiem i kulturą

Anthropological Linguistics in Contemporary Research on Language and Culture

Abstract:

The idea for this text was dictated by the need to develop a comprehensive taxonomy of Language Anthropology, and in particular the place occupied by Anthropological Linguistics in this classification. The first extensive attempts to determine the exact place that Anthropological Linguistics occupies in this taxonomy were presented over a decade ago (Chruszczewski 2010, 2011), and they were later developed and modified (Chruszczewski 2018). The present classification of Anthropological Linguistics is based upon the current state of knowledge and above all on research undertaken in numerous scientific centers around the world where it is obvious that language is an integral part of human culture and it is recognized that both of the phenomena influence each other and that the most reliable results can be obtained by studying language and culture simultaneously. It goes without saying that scholars are thinking, hard-working and creative beings. Therefore, the increase and updating of knowledge, including research fields and disciplines, is very large and takes place very quickly. Many working research ideas from not so far ago are already recognized and autonomous scientific disciplines. Hence, I share the opinion of those researchers who believe that from time to time it is necessary to modernize, re-describe and explain anew the classification of the disciplines in which we work, so that the readers of our works can see how we ourselves understand the discipline of our core research. On the one hand the following classification of Anthropological Linguistics can be seen as exactly this kind of explanation of how the author of the paper understands this research field, and on the other hand it can be seen also as an open invitation for discussion.

Keywords: Anthropological Linguistics, Contact Linguistics, language, culture

Pomysł na powstanie tego tekstu został podyktowany potrzebą opracowania całościowej taksonomii antropologii języka, a w szczególności miejsca jakie zajmuje w tej klasyfikacji językoznawstwo antropologiczne. Pierwsze rozbudowane próby określenia dokładnego miejsca jakie zajmuje w tej taksonomii językoznawstwo antropologiczne zostały przedstawiona ponad dekadę temu (zob. np. Chruszczewski 2010, 2011), a później były rozwijane i uaktualniane (Chruszczewski 2018). Poniższa klasyfikacja oparta jest o współczesny stan wiedzy, a przede wszystkim o badania podejmowane w różnych licznych ośrodkach naukowych na świecie, w których pracują badacze, którzy wiedzą ponad wszelką wątpliwość, że język jest integralnym elementem kultury wypracowanej przez człowieka i uznają, że oba te zjawiska wzajemnie wpływają na siebie i – co bardzo ważne – są przekonani, iż najwiarygodniejsze wyniki uzyskać można badając oba te zjawiska równocześnie. Nieco przekornie można powiedzieć, iż trudność jednak, między innymi, polega na tym, że człowiek jest istotą myślącą, pracowitą i kreatywną. W związku z czym przyrost i aktualizacja wiedzy, a w tym dziedzin i dyscyplin badawczych, jest bardzo duży i następuje bardzo szybko. Wiele roboczych pomysłów badawczych sprzed lat jest już dzisiaj uznanymi i autonomicznymi dyscyplinami naukowymi. Stąd też podzielam opinię tych badaczy, którzy są zdania, że co jakiś czas należy uwspółcześniać, objaśniać i opisywać na nowo klasyfikację dyscyplin, w ramach których pracujemy, aby czytelnicy naszych prac mogli się zorientować jakim tokiem podążają nasze myśli i jak my sami rozumiemy dyscyplinę, której poświęcamy nasz czas. Poniższa klasyfikacja może być właśnie postrzegana jako pewnego rodzaju dynamiczne i cały czas ubogacane autorskie spojrzenie na – głównie – miejsce językoznawstwa antropologicznego – dyscypliny stosunkowo młodej i – co bardzo cieszę – coraz wyraźniej obecnej w badaniach prowadzonych przez polskich badaczy.

Antropologia języka (wybrane kierunki badań)¹:

- I. ewolucja języka** – dyscyplina naukowa badająca złożone zagadnienie pochodzenia i rozwoju języka jako formy komunikacji symbolicznej właściwej wyłącznie człowiekowi;²
- II. antropologia lingwistyczna** – dyscyplina badająca związki między kulturą, językiem a określoną społecznością mowną;
- III. antropologia pisma (oraz antropologia piśmienności)** – dyscyplina badająca kulturowo zróżnicowane sposoby zapisu i przekazywania informacji;
- IV. językoznawstwo kulturowe** – dyscyplina, której jednym z jego założeń jest badanie relacji: język – kultura – człowiek – rzeczywistość; (np. tzw. hipoteza Sapira–Whorfa);

1 Klasyfikacja ta została przedstawiona również w publikacji książkowej pt. *Kreolingwistyka w zarysie. Językowo-kulturowe mechanizmy przetrwania, rozwoju i dezintegracji*. (Knapik, Chruszczewski – w przygotowaniu).

2 Przedmiotem badania ewolucji języka są początki języka jako formy komunikacji w linii człowiekowatych. Zob. np. bardzo wielowątkowe i bogate w sugestie oraz wskazujące kierunki dalszych prac interdyscyplinarne wprowadzenie do badań nad ewolucją języka pt. *Ewolucja języka. W stronę hipotez gesturalnych* (Żywczyński, Waciewicz 2015). Zob. też pracę pt. *Evolutionary Linguistics* autorstwa April i Roberta McMahonów z 2013 roku, która mimo swojego tytułu lokuje się zdecydowanie w obszarze badań ewolucji języka; czy prace Chrisa Knighta, który podkreśla w swoich badaniach znaczenie społecznych aspektów kooperacji, które leżą u początków języka (Knight 1991, 2000).

V. **językoznanstwo antropologiczne** (główne kierunki badań):

- A. **językoznanstwo terenowe**, zajmujące się dokumentacją języków (w tym języków ginących) i **etnografią praktyk językowych** (w ramach tej subdyscypliny można lokować np. **badania paremiologiczne**³);
- B. **językoznanstwo typologiczne** zajmujące się klasyfikacją i określaniem typów języków świata, w ramach którego lokować można **językoznanstwo ewolucyjne**;
- C. **językoznanstwo kontaktu**:
 - C.1. **językoznanstwo kontaktu zewnątrzspołecznego** (w dużej mierze zbieżne z postulatami wysuwanyymi przez **ekolingwistykę**,⁴ rozumianą jako dyscyplinę zgłębiającą zmienne środowiska funkcjonowania i zmian języków):
 - 1. **makrosocjolingwistyka** opisuje zależności zachodzące między zmianami społecznymi a zmianami językowymi;⁵ opisuje zmianę języka lub śmierć języka zachodzące w wyniku kontaktu społeczności mownych; bada **etnografię mówienia**⁶ społeczności dyskursu itp.;
 - 1.1. **kreolingwistyka** bada procesy oraz opisuje mechanizmy powstawania i dezintegracji języków kontaktu,⁷ tj. głównie pidżynów, języków kreolskich i języków mieszanych, powstających i zmieniających się wraz z rozwojem kontaktów społeczno-kulturowych;
 - C.2. **językoznanstwo kontaktu wewnątrzspołecznego** (funkcjonujące w dużej mierze w domenie pragmatyki antropologicznej):
 - 1. **mikrosocjolingwistyka** bada zmiany zachodzące w języku wewnątrz społeczności mownych, w tym np. grzeczność językową,⁸ związki języka z płcią, relacje siły i przewagi w języku itp.;
 - 1.1. **etnolingwistyka** opisuje i bada procesy powstawania i przekształcania się tzw. języków narodowych, powstających i zmieniających się wraz z rozwojem kontaktów społecznych; w ramach etnolingwistyki lokować można **dialektologię**;

3 Zob. rozdział pt. „Paremiologia” autorstwa Stanisława Prędoty (2003: 60–67); zob. też np. pracę poświęconą etnografii przysłów w kreolu jamajskim (Knapik 2019).

4 Zob. np. wprowadzenia do badań ekolingwistycznych autorstwa Salikoko Mufwene (2001).

5 Zob. np. prace Basila B. Bernsteina (1975), czy Petera Trudgilla (1974), ([1974] 1983).

6 Zob. Dell H. Hymes (1962); Muriel Saville-Troike ([1982] 2003).

7 *Mechanizmy* rozumiane są zazwyczaj jako statyczne regularności, które można wyabstrahować i uogólnić; *procesy* są rozumiane jako zjawiska bardzo dynamiczne i zmienne, które zwykle są głęboko zakotwiczone w swoim niewerbalnym, ale znaczeniowótórczym kontekście, na który składają się: sytuacja przekazania informacji, grupa społeczna biorąca udział w przekazywaniu/odbiorze informacji oraz kultura, w ramach której następuje przekazanie i/lub odebranie informacji. Niekiedy jest niezwykle trudno odróżnić tak zdefiniowany mechanizm od procesu, stąd oba terminy bywają używane wymiennie.

8 Zob. np. interesującą pracę pod redakcją Susanne Mühleisen oraz Bettiny Migge (2005) na temat grzeczności językowej w karaibskich językach kontaktu.

- 1.2. pragmalingwistyka**⁹ zajmuje się, między innymi, opisem bezpośredniej sytuacji komunikowania, aktów mowy,¹⁰ typów dyskursów i tekstów jakimi dana społeczność mowna oraz społeczność dyskursu¹¹ się posługuje; badaniem typów i stopnia rozwoju praktyk dyskursywnych danej społeczności mownej;¹² bada antyjęzyk,¹³ powstający zawsze w jakiejś określonej sytuacji komunikacyjnej itp.;
- 1.3. przekładoznawstwo** zajmuje się uzyskaniem wiedzy o tym, jak kreowane jest znaczenie w poszczególnych społeczno-kulturowych zanurzeniach dyskursów i poszczególnych typów tekstów tychże dyskursów, (w praktyce **praca tłumacza** – niekoniecznie przekładoznawcy – polega głównie na wypracowaniu ekwiwalentów znaczeniowych tekstów języka źródłowego w kulturach języków docelowych); **dydaktyka przekładu**, traktowana jako subdyscyplina przekładoznawstwa, zajmuje się zarówno nauczaniem przekładoznawstwa, jak i dostarczaniem praktycznych narzędzi niezbędnych w pracy tłumacza;
- 1.4. dydaktyka języków** zajmuje się uzyskaniem wiedzy o tym, jak przekazywana powinna być znajomość języka oraz jak jest nabywana znajomość języka, (w praktyce **praca glottodydaktyka** – niekoniecznie teoretyka nauczania, czy nabywania języka – polega głównie na przekazaniu praktycznej wiedzy z zakresu jakiegoś języka, co w konsekwencji powinno być zwieńczone opanowaniem nauczanego języka przez osobę uczącą się tego języka).

-
- 9 Zob. też np. pracę Miry Ariel (2008) pt. *Pragmatics and Grammar*, w której autorka wyraźnie zaznacza, że pragmatyka „(...) wzbogaca nasze zakodowane [przez np. gramatykę – PC] wiadomości pragmatycznymi, to jest możliwymi do wydedukowania interpretacjami (przeciwstawianymi formalnym, logicznym dedukcjom)” (Ariel 2008: 2).
- 10 Zob. np. klasyczny już tekst na temat aktów mowy Johna L. Austina (1962), czy prace Anny Wierzbickiej (1991) na temat pragmatyki międzykulturowej oraz zróżnicowania aktów mowy z uwagi na kulturę i język (Wierzbicka 1985) oraz np. pracę Charlesa Briggsa (1985) na tematy pragmatyki przysłów w języku hiszpańskim używanym w Nowym Meksyku.
- 11 Zob. omówienie terminów „społeczność mowna” (niem. *Sprachgemeinschaften*; ang. *speech community*), „społeczność komunikacyjna” oraz „społeczność dyskursu” (niem. *Kommunikative Gemeinschaften* – odpowiadające w sporej mierze zakresowi anglojęzycznemu *discourse community*) np. w tekstach Ludwika Zabrockiego (1962; [1970] 1980), Johna Gumperza ([1968] 1972) oraz w tekście Piotra P. Chruszczewskiego (2011: 191–199).
- 12 Zob. też omówienie roli niewerbalnego, ale znaczeniowótórczego kontekstu (Chruszczewski 2011: 215–219) oraz sytuacyjnego, społecznego oraz kulturowego zanurzenia tekstów (Chruszczewski 2011: 220–228).
- 13 Zob. np. omówienie różnych aspektów socjopragmatyki antyjęzyków Piotr P. Chruszczewski (2011: 181–191), Peter Chilton (2005), Bhaktiprasad Mallik (1972), Adam Podgórecki (1976), Michael A. K. Halliday (1978).

Komentarze i glosy**(a)**

Zakres badania **antropologii lingwistycznej** jest zbliżony do zakresu badań prowadzonych w ramach **językoznawstwa antropologicznego** (w użyciu jest też rzadziej stosowany termin: „**lingwistyka antropologiczna**”), stąd częsta konfuzja w użyciu tych terminów, niemniej można założyć, że używanie ich jako synonimów nie stanowi wielkiego błędu, gdyż w antropologii lingwistycznej nacisk położony jest bardziej na kulturę i wypracowanie opisu praktyk kulturowych dziejących się za pomocą języka, niż zbieranie danych czysto lingwistycznych dotyczących tego np. jakim językiem, rejestrem, itp. posługuje się osoba wypowiadająca słowa w chwili mówienia. Podsumowując tę myśl, obie dyscypliny różnią się przedmiotem swoich badań. O ile zasadniczym przedmiotem badania językoznawstwa antropologicznego jest język, o tyle podstawowym przedmiotem badania antropologii lingwistycznej jest człowiek i jego zachowania, a w tym również jego zachowania językowe. (Zob. też tekst Bronisława Malinowskiego ([1929] 2000).

(b)

Antropologia pisma oraz **antropologia piśmienności** – jako subdyscypliny antropologii języka – są dyscyplinami naukowymi blisko spokrewnionymi z językoznawstwem antropologicznym. W ich zakresach zainteresowań znajdują się zarówno bardzo zróżnicowane praktyki językowe związane z zapisem języka, w tym także zdarzenia piśmienne, jak i praktyki piśmienne, ale także formy artystyczne jakie zapisy języka mogą przybierać (zob. np. Artières, Rodak [red.] 2010; Godlewski, Karpowicz, Rakoczy [red.] 2016; Strzemiński [1947/1958] 2016; Strzemiński/Zagrodzki 2017).

(c)

Główny obszar zainteresowań i zakres **językoznawstwa kulturowego** (przez Janusza Anusiewicza konsekwentnie nazywanego „**lingwistyką kulturową**”) jest niezwykle szeroko zdefiniowany i obejmuje wedle tego autora wiele innych obszarów badawczych, przede wszystkim historię zagadnienia badawczego relacji: język – kultura; stan badań nad tym zagadnieniem; teoretyczne i metodologiczne aspekty tego zagadnienia; kulturowe i kulturotwórcze (niekiedy też państwowotwórcze, np. w Izraelu) funkcje języka w różnych formach i sposobach jego istnienia; dziedzictwo kulturowe utrwalone w repertuarze danego języka narodowego lub mniejszościowego; zob. też Anusiewicz (1995: 15–16). Obecnie duża część wskazywanych przez Anusiewicza obszarów badawczych, które miałyby być domenami językoznawstwa kulturowego, jest już z powodzeniem zagospodarowanych przez dynamicznie rozwijające się subdyscypliny językoznawstwa antropologicznego.

(d)

W **tak zwanej hipotezie Sapira–Whorfa** (bowiem oni sami nigdy tak nie określili pomysłu na opisanie zjawiska, które badali) język jest traktowany jako „zjawisko społeczno-poznawczo-kulturowo-

komunikacyjne, a nie tylko jako środek i narzędzie porozumiewania”, co więcej, w takim rozumieniu język jest „psychofizycznym nośnikiem myśli o charakterze społeczno-kulturowym. Stanowi rezultat procesów i sposobów poznania taki, że myśli spełniają się w języku. Zawiera określoną klasyfikację i hierarchizację oraz taksonomizację (uporządkowanie) świata, co przejawia się w kategoryzacji semantycznej, otwierającej jako *genus proximum* definicje semantyczne. Jest zarazem interpretacją i aksjologizacją rzeczywistości. W tym ujęciu tekst stanowi językowy mikromodel określonego wycinka rzeczywistości, zorganizowany według wymienionych zasad” Anusiewicz (1995: 113). (Zob. też omówienie tej perspektywy badawczej w opracowaniu Anny Pajdzińskiej i Ryszarda Tokarskiego [1997]). Trzeba pamiętać, że tego typu badania nie stanowią jako takiego *novum* we współczesnej nauce, bowiem jako pierwsze badania w tak sformułowanej domenie badawczej zapoczątkował już Wilhelm von Humboldt (zob. np. [1806] 2002; [1836] 1999; [1903/1936] 1968). O języku jako o wytworze kultury, ale także jako o aktywności kulturowej pisze także już w 1913 roku Jan Michał Rozwadowski ([1913] 1950).

(e)

„Zadaniem [typologii języków] jest analiza tych cech systemów językowych, które wprawdzie nie są wspólne wszystkim językom, ale występują w większych ich grupach. Typ lingwistyczny jest to właśnie grupa języków posiadających wspólne cechy strukturalne. Pierwszym problemem typologii jest więc dobór cech, na podstawie których mamy wydzielać typy. Chodzi tu o wybór cech ważnych, tj. takich, które przejawiają się właściwie już zespołami cech ze sobą związanych, wynikających ze wspólnych przyczyn synchronicznych” (Milewski [1950] 1993: 76, rozdział pt. „Podstawy teoretyczne typologii języków”. Zob. np. też prace Merritta Ruhlena [Ruhlen 1994; Greenberg, Ruhlen 2007]).

(f)

Językoznawstwo ewolucyjne jest inderdyscyplinarną dyscypliną badań, w ramach której łącząc np. badania genetyczne z badaniami lingwistycznymi i pracując przy wykorzystaniu dużych baz danych często pozyskiwanych bezpośrednio od respondentów (np. w formie materiału genetycznego), badacze starają się ustalić kierunki rozprzestrzeniania się migrujących ludzi, a tym samym języków, jakimi oni się posługiwali/posługują. Warto zapoznać się z np. z pracami pt. *Genes, Peoples, and Languages* (Cavalli-Sforza [2000] 2001) oraz *The Origin of Language. Tracing the Evolution of the Mother Tongue* (Ruhlen 1994). Na marginesie warto polecić też pracę Wilhelma von Humboldta ([1836] 1999) pt. *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*, w której autor stawia niezwykle istotne do dzisiaj pytanie badawcze, dotyczące tego jak zróżnicowanie konstrukcji języków może wpływać na rozwój mentalny człowieka (dzisiaj powiedzielibyśmy raczej – rozwój kognitywny człowieka).

(g)

Witold Doroszewski (tom IV, 1953: 6) stwierdza, że “[p]rzedmiotem **dialektologii** jest badanie dialektów i procesów ich historycznej integracji z językami narodowymi”. Karol Dejna ([1973] 1993: 14) dodaje, że „(...) dialekt, który pojmujemy jako typ języka odznaczający się zespołem cech dialektalnych, jakie koncentrują się na pewnej części terytorium językowego oraz współdecydują o wyodrębnieniu

się etnicznie grupy ludnościowej od jej pobratymców. Dialekt przeto jest zmienioną w zakresie danego zespołu cech dialektalnych częścią języka etnicznego”.

(h)

Przekład/ tłumaczenie/ interpretacja oraz zjawisko przekładu/ tłumaczenia/ interpretacji mogą być definiowane bardzo szeroko; np. literatura, reportaż, czy antropologia kultury może być rozumiana jako przekład/ tłumaczenie/ interpretacja rzeczywistości, podobnie np. praca literata, reportażyisty, czy antropologa kultury może być rozumiana jako praca tłumacza obserwowanej rzeczywistości, który twórczo przekłada to, czego doświadcza na inny kod językowo-kulturowy (zob. np. Knapik, Chruszczewski [red.] – w przygotowaniu).

(i)

Trzeba w tym miejscu oddać honory pomysłowi Tomasza P. Krzeszowskiego, wedle którego **nie powinno być wcale mowy o takim koncepcie jak „ekwiwalent znaczeniowy”**, który wedle tego badacza jest urojeniem (zob. Krzeszowski [2016]). Podkreślić należy również, że różnica w pracy przekładoznawcy – teoretyka badań nad tłumaczeniem, a tłumacza, zasadza się na różnicy celów i tym samym też na różnicy w sposobie pracy. Kiedy pierwszy z nich jest teoretykiem, drugi jest praktykiem, chociaż niekiedy zdarzają się bardzo dobrzy teoretyzujący praktycy oraz doskonali praktykujący teoretycy przekładu.

(j)

Zgodzić się należy z poglądem Franciszka Gruczy, który jest zdania, iż **nieporozumieniem jest używanie terminu „język obcy”**, bowiem „obcość języka” jest pojęciem skalarnym, względnym i w sporej mierze nielogicznym. Po pierwsze, język może być obcy dla kogoś w większym stopniu lub w stopniu coraz mniejszym – kiedy np. zaczynamy się go uczyć; wtedy język, którego się uczymy, staje się nam znany i przestaje być obcy. Po drugie, język może być obcy wyłącznie w relacji, innymi słowy, np. język ayapaneco może być obcy dla Polaków, Niemców, Francuzów itd., ale nigdy nie byłby obcy dla tej konkretnej społeczności mownej, która go używała jako swojego języka rodzimego. Stąd nazywanie języka ayapaneco, czy jakiegokolwiek innego języka, „językiem obcym”, mogłoby być postrzegane jako nadużycie lub nawet jego świadoma deprecjacja. Po trzecie, małe dziecko, które poddawane jest przez swoich rodziców procesowi naturalnej akulturacji i nabywa język oraz wzory kultury swoich rodziców, nabywa – *de facto* – kompetencje języka „obcego”, bowiem go wcześniej nie znało. Stąd nieporozumieniem byłoby mówienie, że każde dziecko zaraz po urodzeniu jest zanurzone w kulturę języka „obcego”, a nie języka ojczystego. (Prywatne rozmowy z Franciszkiem Gruczą [Wrocław, Warszawa 2012]; zob. też inne teksty Franciszka Gruczy [2007, 2010]).

Bibliografia

Anusiewicz, Janusz (1995) *Językoznawstwo kulturowe*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
Ariel, Mira (2008) *Pragmatics and Grammar*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

- Artières, Philippe, Paweł Rodak (red.) (2010) *Antropologia pisma. Od teorii do praktyki*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Austin, John Langshaw (1962) *How to Do Things with Words*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bernstein, Basil B. (1975) *Class, Codes, and Control: Theoretical Studies Towards a Sociology of Language*. New York: Schocken Books.
- Briggs, Charles L. (1985) "The Pragmatics of Proverb Performances in New Mexican Spanish". [W:] *American Anthropologist*. Volume 87. No. 4; 793–810.
- Cavalli-Sforza, Luigi Luca ([2000] 2001) *Genes, Peoples and Languages*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Chilton, Peter (2005) "Antilanguage". [W:] *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. Volume 1. R. E. Asher (red. nac.). Oxford, New York: Pergamon Press; 136–137.
- Chruszczewski, Piotr P. (2010) „Podstawowe problemy językoznawstwa antropologicznego”. [W:] Jacek Fisiak (red.) *Studia językoznawcze: od językoznawstwa teoretycznego do stosowanego*. Kraków: TERTIUM; 57–68.
- Chruszczewski, Piotr P. (2011) *Językoznawstwo antropologiczne. Zadania i metody*. Wrocław: Oddział Polskiej Akademii Nauk we Wrocławiu.
- Chruszczewski, Piotr P. (2018) „Przekładoznawstwo jako domena językoznawstwa antropologicznego”. [W:] Aleksandra R. Knapik, Piotr P. Chruszczewski (red.) *Między tekstem a kulturą. Z zagadnień przekładoznawstwa*. Beyond Language. Tom 1. Æ Academic Publishing, San Diego, CA, USA; 77–94.
- Dejna, Karol ([1973] 1993) *Dialekty polskie*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Doroszewski, Witold (1953) „Przedmiot i metody dialektologii”. [W:] *Poradnik Językowy*. Tom 4; 1–12.
- Godlewski, Grzegorz (2016) „Antropologia praktyk językowych: wprowadzenie”. [W:] Godlewski, Grzegorz, Agnieszka Karpowicz, Marta Rakoczy (red.) (2016) *Antropologia praktyk językowych*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego; 7–80.
- Greenberg, Joseph H., Merritt Ruhlen (2007) *An Amerind Etymological Dictionary*. Stanford, CA: Department of Anthropological Sciences, Stanford University.
- Grucza, Franciszek (2007) *Lingwistyka stosowana. Historia – Zadania – Osiągnięcia*. Seria: Języki. Kultury. Teksty. Wiedza. Warszawa: Euro-Edukacja.
- Grucza, Franciszek (2010) „O statusie, pozycji i zadaniach lingwistyki stosowanej”. [W:] Jacek Fisiak (red.) *Studia językoznawcze: od językoznawstwa teoretycznego do stosowanego*. Kraków: Tertium; 121–146.
- Grucza, Franciszek [2012] prywatne rozmowy z autorem przeprowadzone we Wrocławiu oraz Warszawie.
- Gumperz, John J. ([1968] 1972) "The Speech Community". [W:] Pier Paolo Giglioli (red.) *Language and Social Context*. Harmondsworth: Penguin Books; 219–231. Pierwodruk [w:] *International Encyclopedia of the Social Sciences*. New York: Macmillan; 381–386.
- Halliday, Michael Alexander Kirkwood (1978) "Antilanguages". [W:] M. A. K. Halliday *Language as Social Semiotics*. London: Arnold; 164–182.
- Humboldt von, Wilhelm ([1806] 2002) ["Latium und Hellas oder Betrachtungen über das klassische Altertum". [W:] A. Leitzmann, B. Gebhardt, W. Richter (red.) *Wilhelm von Humboldts gesammelte Schriften*. Vol. I-XVII. Berlin (1903–1936): Behr]. „Lacjum a Hellada, czyli rozważania o starożytności klasycznej”. [W:] *O myśli i mowie. Wybór pism z teorii poznania, filozofii dziejów i filozofii języka*. Tłum. pol. i wstępem opatrzyła Elżbieta M. Kowalska. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN; 50–94.
- Humboldt von, Wilhelm ([1836] 1999) [*Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*. Berlin: Königlichem Akademie der Wissenschaften]. *On Language: On the Diversity of Human Language Construction and*

- its Influence on the Mental Development of the Human Species*. Michael Lonsky (red.) Tłum. ang. Peter Heath. Cambridge: Cambridge University Press.
- Humboldt von, Wilhelm ([1903/1936] 1968) *Gesammelte Schriften. Ausgabe Der Preußischen Akademie Der Wissenschaften*. Vol. I-XVII. Berlin: [Behr] De Gruyter.
- Hymes, Dell H. (1962) "The Ethnography of Speaking". [W:] Thomas Gladwin, William C. Sturtevant (red.) *Anthropology and Human Behavior*. Washington, DC: The Anthropological Society of Washington; 13–53.
- Knapik, Aleksandra R. (2019) *Jamaican Creole Proverbs from the Perspective of Contact Linguistics*. Æ Academic Publishing, San Diego, CA, USA.
- Knapik, Aleksandra R., Piotr P. Chruszczewski (red.) [w przygotowaniu] *Między tekstem a kulturą 2. Z zagadnień interpretacyjnych*. Æ Academic Publishing, San Diego, CA, USA.
- Knapik, Aleksandra R., Piotr P. Chruszczewski [w przygotowaniu] *Kreolingwistyka w zarysie. Językowo-kulturowe mechanizmy przetrwania, rozwoju i dezintegracji*. Æ Academic Publishing, San Diego, CA, USA.
- Knight, Chris (1991) *Blood Relations: Menstruation and the Origins of Culture*. New Haven, CT, London, UK: Yale University Press.
- Knight, Chris (2000) "Introduction: The Evolution of Cooperative Communication". [W:] Chris Knight, Michael Studdert-Kennedy, James R. Hurford (red.) *Evolutionary Emergence of Language. Social Function and the Origins of Linguistic Form*. Cambridge, UK: Cambridge University Press; 19–26.
- Krzyszowski, Tomasz P. (2016) *The Translation Equivalence Delusion. Meaning and Translation*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Malinowski, Bronisław K. ([1929] 2000) „Antropologia stosowana”. [W:] *Kultura i jej przemiany*. [„Africa” opublikowane po raz pierwszy w *Practical Anthropology*. Vol. 2, No. 1; 23-39]. Tłum. pol. Anna Mach. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN; 505–521.
- Mallik, Bhaktiprasad (1972) *Language of the Underworld of West Bengal*. Research Series 76. Calcutta: Sanskrit College.
- McMahon, April M. S., Robert McMahon (2013) *Evolutionary Linguistics*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Milewski, Tadeusz ([1950] 1993) „Podstawy teoretyczne typologii języków”. [W:] *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*. Tom X; 122–140. Przedruk [w:] *Teoria, typologia i historia języka*. Zbiór prac Tadeusza Milewskiego pod redakcją Leszka Bednarczuka. Kraków: Universitas; 75–87.
- Mufwene, Salikoko S. (2001) *The Ecology of Language Evolution*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mühlisen, Susanne, Bettina Migge (red.) (2005) *Politeness and Face in Caribbean Creoles*. Amsterdam: John Benjamins.
- Pajdzińska, Anna, Ryszard Tokarski (1997) „Kulturowe aspekty językoznawstwa – językowy obraz świata”. [W:] Krzysztof Jarosław Brozi (red.) *Badanie zmian i relacji międzykulturowych w Europie oraz na jej pograniczach*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej; 175–183.
- Podgórecki, Adam (red.) (1976) *Zagadnienia patologii społecznej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Prędoła, Stanisław (2003) „Paremiologia”. [W:] *Wprowadzenie do językoznawstwa niderlandzkiego autorstwa Stanisława Prędoły*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego; 60–67.
- Rozwadowski, Jan Michał ([1913] 1950) „Język jako wytwór kultury”. [W:] *Język polski*. Przedruk [w:] Jan Michał Rozwadowski (1950) *O zjawiskach i rozwoju języka*. Wydanie drugie. Kraków: Gebethner & Wolff; 10–19.

- Ruhlen, Merritt (1994) *The Origin of Language. Tracing the Evolution of the Mother Tongue*. New York: John Wiley & Sons.
- Saville-Troike, Muriel ([1982] 2003) *The Ethnography of Communication*. Malden, MA; Oxford, UK: Blackwell Publishing.
- Strzemiński, Władysław ([1947/1958] 2016) *Teoria widzenia*. [1947 – nieopublikowany manuskrypt; 1958 – niskonakładowe wydanie z przedmową J. Przybosia. Kraków]. Łódź: Muzeum Sztuki w Łodzi.
- Strzemiński, Władysław, Janusz Zagrodzki (2017) *Obrazy słów*. Wydanie II. Łódź: Państwowa Wyższa Szkoła Filmowa, Telewizyjna i Teatralna im. Leona Schillera w Łodzi.
- Trudgill, Peter ([1974] 1983) *Sociolinguistics. An Introduction to Language and Society*. London: Penguin Books.
- Trudgill, Peter (1974) *The Social Differentiation of English in Norwich*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wierzbicka, Anna (1985) "Different Cultures, Different Languages, Different Speech Acts: Polish vs. English". [W:] *Journal of Pragmatics*. No. 9; 145–178.
- Wierzbicka, Anna (1991) *Cross-Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Zabrocki, Ludwik ([1970] 1980) "Kommunikative Gemeinschaften und Sprachgemeinschaften". [W:] [*Folia Linguistica*. Vol. 4 (1/2); 2–23]. [Przedruk w:] Ludwik Zabrocki. *U podstaw struktury i rozwoju języka*. Warszawa, Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe; 146–164.
- Zabrocki, Ludwik (1962) „Wspólnoty komunikatywne w genezie i rozwoju języka niemieckiego”. [W:] *Prehistoria języka niemieckiego*. Vol. 1. Wrocław: PAN, Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Żywiczyński, Przemysław, Sławomir Waciewicz (2015) *Ewolucja języka. W stronę hipotez gesturalnych*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.